

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — *Κ. Τριανταφυλλόπουλος* τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — *Μιχ. Τσαμαδός*. — *Χ. Τζωρτζόπουλος* ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Bœhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — *Παν. Κανελλόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1931

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *

Böhm-Bawerk, Kapital und Kapitalzins, I. Band, Innsbruck, 1914.
— *Τοῦ αὐτοῦ*, Macht oder ökonomisches Gesetz?, ἐν «Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung», Band 26. — *Bücher, Karl*, Volkswirtschaftliche Entwicklungsstufen, ἐν «Grundriss der Sozialökonomik», I. Abt., I. Teil, Tübingen 1924. — *Dobretsberger, J.*, Historische und soziale Gesetze, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931. — *Durkheim, Emile*, Les règles de la méthode sociologique, Paris 1927. — *Eulenburg, F.*, Über Gesetzmässigkeiten in der Geschichte, ἐν «Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik», Band 35. — *Freyer, Hans*, Typen und Stufen der Kultur, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931. — *Cornélissen, Christian*, Théorie de la valeur, Paris 1913. — *Gide et Riste*, Histoire des doctrines économiques, Paris 1913. — *Honigsheim, Paul*, Die geistesgeschichtliche Stellung der Anthropologie, Ethnologie, Urgeschichte und ihrer Hauptrichtungen, ἐν «Festschrift, Publication d'hommage offerte an P. W. Schmidt», Wien 1928. — *Καλιτσουνάκι, Δημ.*, 'Ο Werner Sombart καὶ ἡ συστηματοποίησις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, εἰς «Ἀρχεῖον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν», ἔτος 10., τεῦχος Γ'. — *Κανελλοπούλου, Παναγ.*, Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, Μέρος πρῶτον, τεῦχος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1929. — *Τοῦ αὐτοῦ*, Κάρολος Μάρξ, συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν, ἐν Ἀθήναις 1931. — *Τοῦ αὐτοῦ*, Das Individuum als Grenze des Sozialen und der Erkenntnis, ἐν «Ar-

* Παραπέμποντες ἐν τῷ κειμένῳ εἰς σελίδας τῶν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ μνημονευομένων ἔργων, δὲν θὰ ἐπαναλαμβάνωμεν τὸν τίτλον τούτων. Κατ' ἐξαιρέσειν θὰ σημειῶμεν τὴν πρώτην τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸν τίτλον λέξεων, ἐφ' ὅσον θὰ πρόκειται περὶ ἔργου συγγραφέως, τοῦ ὁποίου τὰ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ μνημονευόμενα ἔργα εἶναι πλείονα τοῦ ἐνός.

chiv für angewandte Soziologie», III. Band, Heft 2. — *Toῦ αὐτοῦ*, Die Grundrichtungen der Gesellschaftslehre Lorenz v. Steins, ἐν «Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie», Band 39, Heft 3/4. — *Toῦ αὐτοῦ*, Ἡ σύγχρονος κοινωνία καὶ τὰ προβλήματα της (συμβολὴ εἰς τὴν συστηματικὴν κοινωνιολογίαν), ὑπὸ ἐκτύπωσιν. — *Marx, Karl*, Misère de la Philosophie, Paris 1922. — *Toῦ αὐτοῦ*, Zur Kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1924. — *Toῦ αὐτοῦ*, Das Kapital, I. Band, Hamburg 1909. — *Oppenheimer, Franz*, System der Soziologie, Band IV, Abt. 1, Jena 1929. — *Roscher, Wilhelm*, System der Volkswirtschaft, I. Band: Grundlagen der Nationalökonomie, Stuttgart 1879. — *Salin, Edgar*, Geschichte der Volkswirtschaftslehre, Berlin 1929. — *Salz, Arthur*, Macht und Wirtschaftsgesetz, Berlin 1930. — *Schmidt und Koppers*, Gesellschaft und Wirtschaft der Völker, Regensburg 1924. — *Schmoller, Gustav*, Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode, ἐν «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», III. Aufl., Band 8, Jena 1911. — *Schumpeter, J.*, Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte, ἐν «Grundriss der Sozialökonomik», I. Teil, Tübingen 1924. — *Smith, Adam*, Untersuchung über Natur und Ursachen des Volkswohlstandes, Jena 1923. — *Sombart, Werner*, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930. — *Toῦ αὐτοῦ*, Nationalökonomie, ἐν «Weltwirtschaftliches Archiv», 30 Band, Heft 1. — *Stein, Lorenz*, Geschichte der sozialen Bewegung, Band I, München 1921. — *Toῦ αὐτοῦ*, System der Staatswissenschaften, Stuttgart und Augsburg 1856. — *Σφυρηῆ, Κ. Δ.*, Γεωοικονομία καὶ οἰκονομία, εἰς «Ἀρχεῖον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν», ἔτος 10, τεῦχος Γ'. — *Tarde, Gabriel*, Les lois sociales' Paris 1921. — *Wieser, Fr. v.*, Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, ἐν «Grundriss der Sozialökonomik», I. Abt, II. Teil, Tübingen 1924. — *Walras, M. E. L.*, Éléments d'économie politique pure, Paris 1926. — *Weber, Alfred*, Ideen zur Staats- und Kultursoziologie, Karlsruhe 1927. — *Toῦ αὐτοῦ*, Kultursoziologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931. — *Weber, Max*, Wirtschaft und Gesellschaft, ἐν «Grundriss der Sozialökonomik», III. Abt., Tübingen 1921 κλπ. — *Toῦ αὐτοῦ*, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1922. — *Zολώτα, Ξεν.*, Ἡ θεωρία τοῦ Bücher περὶ οἰκονομικῶν σταδίων καὶ ἡ παγκόσμιος οἰκονομία, Θεσσαλονίκη 1930. — Τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σημειώματι μνημονευόμενα βιβλία δὲν ἀποτελοῦν τὰ μόνα, εἰς τὰ ὅποια θίγονται προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ κατωτέρῳ πραγματείᾳ ἀναπτυσσόμενα, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἰδιαίτερος ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

1.— Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη τείνει νὰ ἀποξενωθῇ πλήρως ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ἀνταποκρινομένου προορισμοῦ της. Ἡ τάσις βεβαίως αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς τυχαία, δηλαδή δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς λόγους συνδεομένους

πρὸς τὰς ἀτομικὰς κλίσεις τῶν περὶ τὴν οἰκονομίαν ἀσχολουμένων συγχρόνων ἐρευνητῶν. Τὸ ὅτι, εὐρυνθέντος τοῦ κύκλου τῶν οἰκονομικῶν μελετῶν, ἰδίᾳ δὲ τοῦ κύκλου τῶν ἀκαδημαϊκῶς περὶ τὴν οἰκονομίαν ἀσχολουμένων, εἰσεχώρησαν κατ' ἀνάγκην εἰς αὐτὸν καὶ ἄνθρωποι ξένοι πρὸς τὰ θεμελιώδη θεωρητικὰ προβλήματα τῆς (ἄνθρωποι ἀφιερωμένοι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν), τοῦτο βεβαίως συνέβαλεν ὡσαύτως εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ φαινομένου, ἀπὸ τῆς πιστοποιήσεως τοῦ ὁποίου ὀρμήθημεν ἄνωτέρω. Ὁ κύριος ὅμως λόγος, ὅστις προεκάλεσε τὴν σημειωμένην ἀποξένωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τοῦ οὐσιαστικοῦ προορισμοῦ τῆς, εἶναι ἄλλος. Οὗτος συνδέεται πρὸς τὴν ὅλην κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τὴν νοηθῆ τοῦτο πλήρως πρέπει νὰ ἀντιπρατάξωμεν τὴν κατάστασιν ταύτην πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐκράτει καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγεννήθη ἢ μᾶλλον ἀπεκρυστάλλωθη ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ὡς αὐτοτελὴς κλάδος ἐρεύνης.

2.—Πότε ἐσημειώθη ἡ ἀποκρυστάλλωσις, περὶ ἧς ἄνωτέρω ὁ λόγος; Ἐὰν ὀρίσωμεν τὴν ἐμποροκρατίαν ὡς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην τοῦ πνεύματος, δι' ἧς ἐπετεύχθη ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ὡς αὐτοτελοῦς κλάδου ἐρεύνης, θὰ περιπέσωμεν εἰς σφάλμα βαρύτατον. Ὁ *Bodin*, ὁ ὁποῖος συμβολίζει καθαρότατα τὴν μετάβασιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Μεσαίωτος εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, εἶναι, ὡς γνωστόν, ὄχι μόνον ἐκεῖνος, ὅστις ἐνεκαινίασε τὴν νεωτέραν πολιτειολογίαν, δημιουργήσας πρῶτος καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κυριαρχίας τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξεπορεύθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἐμποροκρατίας. Ἡ πολιτεία ἐμφανίζεται συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς ὁ μόνος ῥυθμιστὴς αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἐὰν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως ἦρθῃ ἡ ἐξάρτησις τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ, τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τῆς θεολογίας καὶ ἐκκλησίας, ἐξάρτησις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ θεωρητικὰ συστήματα τῶν σχολαστικῶν τοῦ Μεσαίωτος, ἡ ἄρσις τῆς ἐξαρτήσεως ταύτης δὲν ὡδήγησεν εἰς τὴν αὐτονόμησιν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν

ασχολουμένης επιστήμης. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐθεώρει τὴν οἰκονομίαν ἢ Ἀναγέννησις, διαφέρει ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐθεώρει ταύτην ὁ Μεσαίων, μόνον ὡς πρὸς τὸ ἐξῆς σημεῖον: ὅτι τὴν θεολογίαν ἐξετόπισεν ἡ πολιτειολογία. Τὴν θέσιν τῆς θρησκείας κατέλαβεν ἡ πολιτεία. Ἡ οἰκονομία ἐμφανίζεται ὑποτεταγμένη ὄχι πλέον εἰς τὴν θεολογίαν, ἀλλ' εἰς σκοποὺς πολιτικούς. Ἐὰν ὀνόμασαν οἱ ἐμποροκράται τὴν περὶ τὴν οἰκονομίαν ἀσχολουμένην ἐπιστήμην «πολιτικὴν οἰκονομίαν», τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν λόγον, ὅτι ὁ τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐγκαινιάσας *Antoine de Montchrestien* ἤθελε καὶ ἐμφανίσῃ τὴν «νέαν» ταύτην ἐπιστήμην ὡς τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν εὐτυχίαν οὐχὶ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ τῆς πολιτείας. Ἡ ἔννοια τῆς ἰδιωτικῆς ἢ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς «λαϊκῆς» οἰκονομίας ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἐμποροκράτας. Ὅ,τι μάλιστα χαρακτηριστικώτερον: οἱ ἐμποροκράται δὲν συνέταξαν γενικὰ οἰκονομικὰ συστήματα, ἀλλ' ὀρμώμενοι θεωρητικῶς ἀπὸ πολιτειολογικῶν μόνον ἀρχῶν, συνέτασσον ἀπλῶς εἰδικὰς προτάσεις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων ὀρισμένου πάντοτε κράτους, τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἦσαν ὑπήκοοι καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ὁποίου ἦσαν πολλάκις καὶ ὡς ἐκ τῆς ὑπηρεσιακῆς τῶν θέσεως τεταγμένοι.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι οἱ ἐμποροκράται δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς ἐγκαινιάσαντες τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὡς αὐτοτελῆ κλάδον ἐρεῦνης. Περισσότεραν αὐτοτέλειαν ἐμφανίζουν ὀρισμένοι τῶν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους παρεμβαλλομένων περὶ οἰκονομίας σκέψεων (ἐὰν ὄχι ἡ περὶ «νομίσματος» θεωρία του, πάντως αἱ περὶ ἀξίας καὶ χρήσεως παρατηρήσεις του) παρὰ αἱ ὑπὸ τῶν ἐμποροκρατῶν συνταχθεῖσαι μελέται. Ὡς οἱ ἐγκαινιάσαντες τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὡς αὐτοτελῆ κλάδον ἐρεῦνης δεόν νὰ θεωρηθοῦν οἱ φυσιοκράται, ἰδίᾳ δὲ οἱ τὸν *homo economicus* ἐφευρόντες καὶ τὸ ἐξωτικὸν τοῦτο ὄν εἰς αὐτοτελὲς «ἰδανικὸν» κριτήριον πάσης οἰκονομικῆς δράσεως ἀναγαγόντες ἀντιπρόσωποι τῆς φιλελευθέρου κλασσικῆς σχολῆς. Οὔτε οἱ ἐμποροκράται, οὔτε οἱ τὸ πρῶτον τὰς ἀρχὰς αὐτῶν κριτικῶς ἀντιμετώπισαντες (οἱ Γάλλοι *Boisguillebert, Vauban, Cantillon, D'Argenson* καὶ οἱ Ἕλληνας *Λαζαίος*

γλοι *North, Petty* και ἄλλοι), ὧν οἱ πλείστοι ὑπεστήριξαν ἀρχαῖς ἀντιθέτους πρὸς τὴν ἐμποροκρατίαν μόνον και μόνον ἐφ' ὅσον ἐξυπηρετοῦντο τοιοῦτοτρόπως τὰ ἰδιωτικὰ αὐτῶν συμφέροντα, κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν συστηματικὴν και αὐτοτελῆ οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ὡς ὁ πρῶτος, πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου συνδέεται ἡ δημιουργία τοιαύτης ἐπιστήμης δέον νὰ χαρακτηρισθῆ (και χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν πλείστων ἱστορικῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης), ὁ *François Quesnay*. Τόσον ὁ ἰδρυτῆς οὗτος τῆς φυσιοκρατίας, ὅσον και οἱ ἰδρυταὶ και κύριοι ἀντιπρόσωποι τῆς κλασσικῆς σχολῆς, οἱ *Adam Smith, Robert Malthus* και *David Ricardo*, ἐμφανίζονται ἐρευνῶντες συστηματικῶς και αὐτοτελῶς τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα και ὁρμώμενοι πρὸς τοῦτο ἐξ ὠρισμένων ἰδανικῶν κριτηρίων, τοῦ «*ordre naturel*» οἱ φυσιοκράται, τῆς ἰδέας τοῦ «*homo economicus*» οἱ κλασσικοί. Ἀνεξαρτήτως τῶν μειονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα προῆλθον κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς τοιαύτης «ἀξιολογικῶς» νομομεροῦς ἐρεύνης, μειονεκτημάτων συνισταμένων κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐνεφανίσθη ἐν πολλοῖς ἡ οἰκονομία ὡς ἐκτὸς χρόνου κινουμένη ἢ μᾶλλον ἀπλῶς κειμένη, διὰ τῶν φυσιοκρατῶν και κλασσικῶν ἐπετεύχθη πάντως ἡ ἀναγωγὴ τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου εἰς ἀντικείμενον συστηματικῆς παρατηρήσεως. Οἱ *Lorenz von Stein* και *Karl Marx* ἀπὴλλαξαν μάλιστα μετὰ ταῦτα τὴν νέαν ταύτην ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν μειονεκτημάτων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, τοιοῦτοτρόπως δὲ ὑπετάγη μὲν ὀριστικῶς πλέον και πλήρως ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ γενικώτερα κοινωνιολογικὰ κριτήρια, κατωχυρώθη ὅμως ἐξ ἐπόψεως συστηματικῆς ἀπὸ πάσης διεισδύσεως στοιχείων ξένων πρὸς τοὺς καθαροῦς θεωρητικοὺς αὐτῆς σκοποῦς.

3.—Ποῖοι ἦσαν οἱ θεωρητικοὶ σκοποὶ, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ὁποίων ἐγεννήθη ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη;

Ἡ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην δημιουργήσασα φυσιοκρατικὴ, ἰδίᾳ δὲ ἡ κλασσικὴ σχολὴ ἐγεννήθη και ἀνεπτύχθη εἰς ἐποχὴν ἐξαιρετικῶς κρίσιμον διὰ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ κεφαλαιοκρατία, διελθοῦσα τὸ στάδιον τῆς παιδικῆς τῆς ἡλικίας (ἡλικίας, καθ' ἣν εἶχεν ἀνάγκην

τῆς ἀμέσου καὶ σχεδὸν δικτατορικῆς κηδεμονίας τοῦ κράτους, τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας), ἐχειραφετήθη ἀπὸ τῆς πολιτείας, ἐνεφανίσθη ὡς παράγων ξένος πρὸς αὐτὴν καὶ ἐνόμισεν, ὅτι, ἀπαλλασσομένη τῆς ἐξουσίας τῶν πολιτικῶς ὀργανωμένων ἀνθρώπων, ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ ἑαυτὴν ὡς τελούσαν ὑπὸ ἰδιόρρυθμόν τινα νομοτέλειαν συγγενῆ πρὸς ἐκείνην, ἢ ὅποια κυβερνᾷ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ φορεὺς τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν συνδεθείσης προόδου τῆς τεχνικῆς, ἢ ἀστική τάξις, εὕρισκομένη εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀγωνιζομένης καὶ δὴ ἐπιτυχῶς ἀγωνιζομένης τάξεως, ἐπίστευεν ἀκόμη (διότι εἶχε συμφέρον νὰ πιστεύῃ) εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἐθεώρει μάλιστα ταύτην ἐξικνουμένην μέχρι σημείου, ὅπου ἀσφαλῶς δὲν ὑπάρχει ἐξέλιξις, δηλαδή ἐθεώρει ταύτην διέπουσαν ὄχι μόνον τὴν σφραῖραν τοῦ τεχνικοῦ, μηχανικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν σφραῖραν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ καὶ τὸ καλλιτέχνημα ὡς κυρίαν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν γνωρίζοντος πολιτισμοῦ.

Ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν αὐτῆς τῆς πίστεως, δι' ἧς κατὰ παράδοξον τρόπον παρεμερίσθη ἡ δύναμις τοῦ μεγάλου καὶ δημιουργικοῦ ἀτόμου διὰ νὰ ἀνυψωθῇ ἐπὶ τεχνητῶς κατασκευασθέντος βάρους τὸ συναλλασσόμενον καὶ συμβαλλόμενον μικρὸν «ἄτομον» τῆς καθημερινῆς ζωῆς (ὑπ' αὐτὴν μόνον τὴν ἔννοιαν δέον νὰ νοηθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐγκαινιασθεὶς «ἄτομικισμός»), ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ «ἄτομικισμοῦ» ἐδημιουργήθησαν τὰ συστήματα τῶν φυσιοκρατῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τὰ θεμελιώδη προβλήματα, εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων ἀπέβλεψαν τὰ συστήματα ταῦτα, ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συγκροτηθῇ «ἰδανικῶς» (καὶ ὡς ἰδανικὰ κριτήρια ἐχρησίμευσαν εἰς μὲν τοὺς φυσιοκράτας τὸ «ordre naturel», εἰς δὲ τοὺς κλασσικοὺς ὁ «homo economicus») ἡ οἰκονομία τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ ὡς ἄνω ὀρισθέντος ἀτομικισμοῦ. Οἱ κλασσικοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑπερνικήσει τὴν μονομέρειαν τῶν φυσιοκρατῶν, μονομέρειαν, ὑφ' ἣν ἐνεφανίσθη μόνον ἡ τάξις τῶν ἀγροτῶν ὡς *classe productive*, ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐκτιμῆσουν αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνωτέραν ἀποστολὴν τῆς ἐργατικῆς τάξεως, περιλαβόντες καὶ αὐτὴν (ἢ μᾶλλον : ἰδίως αὐτὴν) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «τάξεως

των βιομηχάνων». Ἡ ἰδέα τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων ἀπετέ-
λεσέ τὴν κυρίαν βάσιν, ἀφ' ἧς ὠρμήθη ἡ ἰδανικῶς ζητηθεῖσα συγ-
κρότησις τῆς νέας οἰκονομίας. Τοιοῦτοτρόπως ἐνεφανίσθησαν οἱ
κλασσικοὶ—χωρὶς βεβαίως νὰ ἔχουν συνείδησιν τοῦ ὀρθοῦ μεθοδο-
λογικοῦ ὀρμητηρίου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δέον νὰ θεωρηθοῦν ἐκ τῶν
ὑστέρων ὡς ἐκκινήσαντες—μελετῶντες τὴν πραγματικότητα τῆς οἰ-
κονομίας ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἰδανικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους,
ἂν καὶ δὲν εὔφρον ὡς τοιούτους εἰς τὴν πραγματικότητα, ἐσχημάτι-
σαν ἐν τούτοις διὰ γενικεύσεως τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα πάντως
ἐχρησίμευον ὡς κίνητρα (ἐν πολλοῖς μάλιστα ὡς κίνητρα συνειδητὰ)
τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τῆς δημιουργουμένης ἀστικῆς κοινωνίας.
Τὸ ἔργον των πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔργον μεγαλειῶδες. Ἡ
ὑπὸ τοῦ *Marx* γενομένη εἰς βάρος τοῦ ἔργου των κριτικὴ ἐσήμα-
νεν ἀπλῶς (καὶ εἰς τοῦτο ἄλλως τε ἀπέβλεψε μόνον ὁ κατὰ βάθος
ὡς συνεχιστῆς τοῦ ἔργου των ἐμφανισθεὶς *Marx*) συνειδητοποιήσιν
τοῦ ὀρθοῦ μεθοδολογικοῦ κριτηρίου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὠρμήθησαν
(χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν συνείδησιν τούτου) οἱ κλασσικοί. Οὗτοι ἐνόμι-
ζον (ἐξαιρέσει ἐλαχίστων νεωτέρων καὶ μεθοδολογικῶς ἠσκημένων
ἀντιπροσώπων τῆς κλασσικῆς σχολῆς, ὡς ὁ *Bagehot*), ὅτι τὰ διά-
φορα «ἰδανικὰ κριτήρια», ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων παρετήρουν
καὶ ἔκρινον τὴν πραγματικότητα, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχύσουν ὡς
κριτήρια διὰ πᾶσαν ἐν γένει οἰκονομικὴν πραγματικότητα. Μὴ ἔχον-
τες συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ κριτήρια αὐτὰ ἐσχηματίσθησαν
δι' ἰδανικῆς γενικεύσεως νοημάτων, ἅτινα ἦντλησαν οὗτοι ἐκ τῆς
δράσεως τῶν ἀνθρώπων ὠρισμένης ἐποχῆς, ἐνεφανίσθησαν ἀνάγον-
τες ταῦτα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου καὶ ὑπεριστορικοῦ. Ὁ
Marx ὑπερενίκησε τὴν πλάνην αὐτὴν καὶ ὑπερενίκησε μάλιστα ταύ-
την εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ ἐξέλιξις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήμα-
τος δὲν εἶχεν ἀκόμη ὀδηγήσει εἰς τὴν ἀχρήστευσιν τῶν ὑπὸ τῶν
κλασσικῶν δημιουργηθέντων κριτηρίων. Ὁ «μονοπωλιακὸς καπιτα-
λισμός», ὁ ὁποῖος ἤρξατο ἀναπτυσσόμενος κατὰ τὰς δύο τελευταίας
δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δὲν εἶχεν ἀκόμη, καθ' ἣν
ἐποχὴν συνέγραφεν ὁ *Marx* τὰ οἰκονομολογικά αὐτοῦ ἔργα, πε-
ριορίσει τὴν ἰσχὺν τοῦ κριτηρίου τῆς «ἀξίας», τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε.

γησαν οἱ κλασσικοὶ καὶ υἰοθέτησεν ὁ *Marx*, κριτηρίου, τὸ ὁποῖον ἰσχύει μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου ἀπλῶς συναγωνισμοῦ καπιταλισμόν. Καὶ ὅμως : πρὶν ἢ περιορίσει ἢ πραγματικότης τὴν ἰσχὺν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κριτηρίων, ἐδίδαξεν ὁ *Marx*, ὅτι ταῦτα δεόν νὰ θεωρηθοῦν μόνον ὡς σχετικά, δηλαδή ὡς δυνάμενα νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὄρισμένον οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν καθεστῶς.

Οἱ ἀντιπροσώποι τῆς λεγομένης «ὑποκειμενικῆς» ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐπιστήμῃ κατευθύνσεως ἐκινήθησαν — ἂν καὶ ἐνεφανίσθησαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς κλασσικοὺς καὶ πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴν συμπλήρωσιν τοῦ οἰκοδομήματος τῶν κλασσικῶν — ἐν τῷ κύκλῳ τῶν αὐτῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐγέννησαν κατ' ἀρχὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ὁ *Fr. von Wieser* ἐνεφανίσθη ἐπιδιώκων συνειδητῶς τὴν ἀναγέννησιν τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων τῆς οἰκονομίας, προβλημάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ ὑποχωροῦν πρὸ τῶν πρακτικῶν λύσεων τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς (πρβλ. σ. IX). Τὸ ὅτι ἡ λύσις, τὴν ὁποίαν ἔδωκαν οἱ «ὑποκειμενισταὶ» εἰς τὸ κεντρικὸν αὐτῶν πρόβλημα ἦτο τοιαύτη, ὥστε μετετέθη οὐσιαστικῶς ἡ προσοχὴ των ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς «ἀξίας» εἰς τὴν ἐννοίαν μᾶλλον τῆς «τιμῆς», δηλαδή εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς δημιουργεῖται ἡ τιμὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, τοῦτο δὲν προεκάλεσεν οὐσιώδη μετατόπισιν τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἀνέκαθεν κινεῖται ἡ οἰκονομικὴ σκέψις. Τὸ μόνον οὐσιῶδες μεθοδολογικὸν μειονέκτημα τῶν «ὑποκειμενιστῶν» (συγκεκριμένως δὲ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ὄριου ὠφελιμότητος) συνίσταται — ὡς εἴχομεν καὶ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσωμεν — εἰς τοῦτο : ὅτι ἐθεώρησαν τὸ περὶ ἀξίας σχῆμα των ὡς ὑπεριστορικόν, δηλαδή ὡς ἰσχύον ἐν σχέσει πρὸς πᾶσαν ἐποχὴν, πρὸς πᾶν οἰκονομικὸν καθεστῶς. Ὁ *Schumpeter* χαρακτηρίζει μάλιστα τὸ μεθοδολογικὸν τοῦτο μειονέκτημα ὡς τὸ κύριον «πλεονέκτημα» τῆς ὑποκειμενικῆς περὶ ἀξίας θεωρίας (σ. 118). Τὸ ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ περιόδῳ λειτουργοῦντα οἰκονομικὰ συστήματα ἰσχύουν διάφορα κριτήρια ἀξίας, τὸ ὅτι ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πλαισίῳ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας ἡ ἀξία

τῶν μονοπωλιακῶς παραγομένων ἐμπορευμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ κοιτηρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον ἐκείνου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ παραγομένων ἀγαθῶν, πάντα ταῦτα δὲν ἐλήφθησαν πλήρως ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν δημιουργησάντων τὴν ὑποκειμενικὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν. Ἐξαιρέσει μάλιστα ἐλαχίστων, ἰδίᾳ τοῦ *Friedrich von Wieser*, ὁ ὁποῖος τονίζει ῥητῶς (σ. 9 κ. ἐ.), ὅτι τὸ ὑποκειμενικὸν περὶ ἀξίας σχῆμα ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἰδανικὸν τύπον (δηλαδὴ τύπον μὴ ταυτιζόμενον πλήρως πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἐξιδανικεύοντα αὐτήν), οἱ πλείστοι τῶν ὑποκειμενιστῶν δίδουν εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα — ἐφ' ὅσον δὲν τονίζουν ῥητῶς τὸ ἐναντίον — νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι θεωροῦν τὰ σχήματά των ὡς πιστῶς ἀπεικονίζοντα τὴν πραγματικότητα. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ ἔπρεπε — ἰδίᾳ μετὰ τὰ λογικῶς ἀκλόνητα πορίσματα τῶν μεθοδολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ *Max Weber*, πορίσματα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εὐτυχῶς ἰδιαιτέρως ἐπηρεάσαντα τὸν *Fr. von Wieser* — νὰ μὴ συμβαίη. Πάντως τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ — καὶ ἐὰν ἀκόμη θεωρηθοῦν, ὅπως θεωροῦνται ὑφ' ἡμῶν, ὡς βαρύνοντα τὴν ὑποκειμενικὴν σχολὴν — δὲν εἶναι ἱκανά, ὅπως ἐμφανίσουν ταύτην ὡς ἀποκλίνουσαν τοῦ ἀληθοῦς καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ἀνταποκρινομένου προορισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Πρόκειται περὶ «μεθοδολογικῶν» ἀπλῶς παραπτωμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα περιέπεσεν ἐν μέρει ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος σχολὴ ἐν τῷ ὑπερβολικῷ αὐτῆς ζήλω, ὅπως ἐκπληρώσῃ τὸν ἀληθῆ ἀκριβῶς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης προορισμόν. Ἐάν, ἀρχόμενοι τῆς παρούσης πραγματείας, εἴπωμεν, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη τείνει σήμερον νὰ ἀποξενωθῇ τοῦ προορισμοῦ τῆς, δὲν εἴχομεν ὑπ' ὄψιν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν τάσιν αὐτὴν εἰς τὴν σχολὴν τῶν ὑποκειμενιστῶν. Ἡ τάσις αὐτὴ συνδέεται πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους ἐκείνους τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὁποῖοι, μὴ ἐκκινουῦντες κἂν ἀπὸ θεωρητικῶν ὀρμητηρίων, ἐγκαταλείπουν πλήρως τὰ προβλήματα, χάριν τῶν ὁποίων ἐγεννήθη ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ὡς ἐπιστήμη, καὶ ἐπιδίδονται εἰς συζητήσεις ζητημάτων ξένων πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἢ μᾶλλον ζητημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης μόνον.

καὶ μόνον ἐὰν ἤρευνῶντο ἐπὶ τῇ βάσει ὄχι πρακτικῶν σκοπιμοτήτων, ἀλλ' ὠρισμένων καὶ σταθερῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν. Ἐὰν ἤρευνῶντο ταῦτα ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων ἀρχῶν, θὰ ἐπετυγχάνετο μάλιστα καὶ ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου κυρίως στεροῦνται αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔρευναί, θὰ ἐπετυγχάνετο τουτέστιν ὁ συνυφασμὸς τῶν φαινομένων ὑπὸ γενικωτέραν ἀρχὴν καὶ δὲν θὰ ἐλύοντο προβλήματα, ἅτινα ἀναφέρονται κυρίως εἰς ποιοτικὰς σχέσεις, δι' ἀριθμῶν καὶ ποσοτικῶν σχημάτων*. Αἱ κατευθύνσεις, δι' ὧν ἀπέκλινεν ἡ οἰκονο-

* Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἀφορᾷ ἐν γένει καὶ ὡς τοιαύτας τὰς λεγομένας «ποσοτικὰς θεωρίας», δηλαδή ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι (κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον) παριστοῦν ὡς ἀνιστρόφως ἀνάλογον τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καὶ τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος ἢ (ὅπερ τὸ αὐτὸ) ὡς ἀνάλογον τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καὶ τοῦ μεγέθους, τοῦ ὕψους τῶν τιμῶν. Αἱ θεωρίαι αὗται, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται, ἐὰν ὄχι εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, πάντως εἰς τὸν Ἰωάννην Bodinus, συγκεκριμένως ὅμως καὶ κυρίως εἰς τὸν ἐκ τῶν νεωτέρων κλασσικῶν J. St. Mill, δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην παραγνώρισιν τοῦ «ποιοτικοῦ» περιεχομένου τῆς ζωῆς. Αἱ θεωρίαι αὗται ἐγεννήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν κυρίως ἐξ ἀφορμῆς τῆς «λεγομένης» ἐπαναστάσεως τῶν τιμῶν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη πρὸ πάντων κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα, δηλαδή ἐγεννήθησαν ὡς ἀπλῆ πιστοποίησις (καὶ δὴ κυρίως ὡς πιστοποίησις καὶ ὀλιγώτερον ὡς ἐρμηνεία) ὠρισμένου ἱστορικοῦ φαινομένου. Ὡς τοιαύτη δὲ πιστοποίησις ἀποτελεῖ ἡ ποσοτικὴ θεωρία — ὅπως νονίζει ὁ S. P. Altmann ἐν τῷ εἰδικῶς ἀναφερομένῳ τὴν θεωρίαν ταύτην ἀρθρῷ του ἐν τῇ προτελευταίᾳ ἐκδόσει τοῦ «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» καὶ ὅπως ἐτόνισε μετὰ τὸν Altmann καὶ ὁ Fr. v. Wieser (σ. 204) — τὴν μόνην καὶ μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον μὴ ἀντικατασταθεῖσαν διατύπωσιν, δι' ἧς περιεγράφη θεωρητικῶς ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον παραδέχεται κατ' ἀρχὴν καὶ ὁ Sombart εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐξελιξέως τοῦ καπιταλισμοῦ, εἰς ἣν προβαίνει (Der moderne Kapitalismus, I. Band, σ. 549 κ.έ.) ἀναγνωρίζει αὐτὸς οὗτος ὁ Max Weber, ὁ ὁποῖος τονίζει μάλιστα συγκεκριμένως, ὅτι, ὅσονδήποτε «χονδροειδής» καὶ ἐὰν εἶναι ὁ χαρακτήρ τῶς παλαιῶν ποσοτικῶν θεωριῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ «πληθωρικὴ» πολιτικὴ (κατ' ἀκολουθίαν: ὄχι μόνον ἡ αὔξησης τῆς παραγωγῆς χρυσοῦ, ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ πληθωρικὴ ἔκδοσις χαρτονομίσματος) γεννᾷ κατ' ἀνάγκην τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὑψώσεως τῶν τιμῶν (Πρβλ. Wirtschaft und Gesellschaft, σ. 113). Παρὰ τὸ γεγονὸς λοιπόν, ὅτι αἱ παλαιαὶ ποσοτικαὶ θεωρίαι, ἐν τῇ «χονδροειδεῖ» οὕτως εἰπεῖν σχηματικότητι των, παρεῖδον τοὺς μειούντας τὴν σημασίαν τῆς κυκλοφορίας καὶ κινήσεως τοῦ χρήματος παράγοντας καὶ θεσμοὺς τῆς πίστεως καὶ ἐθεώρησαν ὡς ὑπὲρ τὸ δέον ἀπλῆν τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἐπιπέδου.

μικὴ ἐπιστήμη τοῦ θεωρητικοῦ προσορισμοῦ της, ἀναπτυχθεῖσαι ἐν Ἀμερικῇ καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κατὰ βάθος ἀρνούμενου τὴν ἐπιστήμην ἀμερικανικοῦ πραγματισμοῦ, εἰσέδυσαν καὶ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπιστήμην.

4. — Οἱ λόγοι βεβαίως, οἱ ὅποιοι προεκάλεσαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπόκλισιν, δὲν εἶναι — καὶ τοῦτο ἐτονίσθη ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος δοκιμίου — ἀπλῶς τυχαῖοι. Οὗτοι συνδέονται καὶ πρὸς τὴν ὅλην κοινωνικὴν, πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς μας. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐποχὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγεννήθη καὶ ἠνδρώθη ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, ἐποχὴν, ἡ ὁποία — διεπομένη ὑπὸ αἰσιοδοξίας καὶ δὴ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ὑπὸ μεγαλομανίας — ἔδιδε τὸ δικαίωμα εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ βλέπῃ διὰ τῆς φαντασίας του τὴν πραγματικότητα προσαρμοζομένην εἰς τὰ τολμηρότερα τῆς θεωρίας σχήματα, ἢ ἐποχὴ, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῶμεν ἀπαιτεῖ θυσίαν, αὐταπάρησιν, ἀσκητισμὸν ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ ἐρευνητοῦ. Ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι εὐχάριστος εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἐὰν θέλῃ νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν προσορισμὸν του, θὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ξένος πρὸς τὴν πραγματικότητα, θὰ ζήσῃ μάλιστα καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐν πολλοῖς ἔξω τῶν ὁρίων της, θὰ ἀγωνισθῇ πρὸς αὐτήν, δὲν θὰ εἶναι μὲ ἄλλας λέξεις ἐπίκαιρος. Ἡ ἐποχὴ μας δὲν «ζῆ» ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν, ὅπως ἔζη καὶ ἤλπιζε νὰ σωθῇ δι' αὐτῆς ἢ ἐποχῆ, καθ' ἣν ὁ *Adam Smith* συνελάμβανε τὰς θεωρίας του. Ἡ ἐποχὴ μας ὑποφέρει ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν, ὁ δ' ἀσχολούμενος ἐπιστημονικῶς περὶ αὐτὴν πρέπει — διὰ νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν

τῶν τιμῶν, ἢ ἐν αὐταῖς περιεχομένη σκέψις ἐκφράζει ὅπωςδῆποτε ἀλήθειάν τινα. Ἡ γενομένη λοιπὸν ἐν τῷ κειμένῳ παρτήρησις εἰς βάρος ἐκείνων, οἵτινες ἀνάγουν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν εἰς σχέσεις ποσοτικὰς καὶ ἐρμηνεύουν ταύτην δι' ἀριθμητικῶν σχημάτων, δὲν ἀφορᾷ τὰς θεωρίας αὐτάς, οὔτε (κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον) τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ κυρίως ἐπιχειρηθείσας νεωτέρας διατυπώσεις αὐτῶν. Δὲν ἀφορᾷ ὁμως ταύτας, ἐφ' ὅσον ἐπιχειρεῖται δι' αὐτῶν μόνον ἢ ἀπλῆ πιστοποιήσις (ἢ μᾶλλον: φωτογράφησις) ὠρισμένων γεγονότων καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἀνάγονται αὐταὶ εἰς τελικὸν θεωρητικὸν σκοπὸν. Ὅταν συμβαίῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ — παραγνωριζομένων ἄλλων σπουδαίων ψυχολογικῶν καὶ κοινωνικῶν παραγόντων — ἀνάγονται αἱ τοιούτου εἰδους πιστοποιήσεις εἰς «νόμους», τότε αἱ ποσοτικαὶ θεωρίαι εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν εἰς βαρυτάτας παρερμηνείας τῆς πραγματικότητος.

ἄλλων ἄξιος τοῦ προορισμοῦ του — νὰ ὑποδείξῃ ἀμέσους πρακτικὰς λύσεις, νὰ συντάξῃ συνταγὰς θεραπείας. Ἐὰν δὲν πράξῃ τοῦτο, θὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς πραγματικότητος, ὑφ' ἣν ἐννοίαν νοεῖται αὕτη ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τὴν ἀνάγουν εἰς ἀπόλυτον ἀξίαν, θὰ θυσιασθῇ, θὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἐπίκαιρος. Δὲν παραγνωρίζομεν βεβαίως τὴν χρησιμότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει — ἢ εἶναι δυνατόν ὑφ' ὠρισμένας προϋποθέσεις νὰ ἔχῃ — ἢ ὑπόδειξις ἀμέσων πρακτικῶν λύσεων καὶ δὴ ἐκείνη, ἢ ὁποία γίνεται, χωρὶς ὁ ἐπιχειρῶν ταύτην νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ θεωρητικοῦ ὀρμητηρίου. Ἡ θεωρία δὲν ὑπάρχει διὰ νὰ ἀρνῆται τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀξίαν τῆς πολιτικῆς. Ὅτι ὅμως δεόν ἐπιπροσθέτως νὰ τονισθῇ εἶναι τοῦτο: ὅτι ἡ πολιτικὴ δὲν πρέπει καὶ νὰ συγχέεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, ὅτι θεωρία καὶ πολιτικὴ δὲν εἶναι δύο σφαιραὶ τόσον ξέναι πρὸς ἀλλήλας, ὅσον ὑποστηρίζεται συνήθως, καὶ πάλιν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: ἢ ὑπόδειξις ἀμέσων πρακτικῶν λύσεων, ἢ γινόμενη συνήθως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ὠρισμένον καὶ μεμονωμένως λαμβανόμενον φαινόμενον, δὲν θὰ ἦτο ἀγὰ γε ὀρθότερον νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως καὶ αὐταὶ αὐταὶ αἱ πολιτικαὶ ὑποδείξεις γίνονται ἐπὶ τῇ βάσει γενικωτέρας τινος θεωρητικῆς ἀρχῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συνυφασμοῦ τῶν φαινομένων, τὸν ὅποιον ἐπιβάλλει ἢ βαθυτέρα καὶ ἐνιαία γνῶσις τῆς πραγματικότητος; Πῶς εἶναι δυνατόν φαινόμενα, ὅπως κυρίως τὸ φαινόμενον τῆς πληττούσης σήμερον τὴν ἀνθρωπότητα οἰκονομικῆς κρίσεως, νὰ ἐξετάζονται ἀσχέτως πρὸς τὴν κοινωνικὴν, πολιτικὴν, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς μας; Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη τῶν κλασσικῶν ἦτο (παρ' ὅλην τὴν ἐν ἀρχῇ τονισθεῖσαν μονομέρειάν της) ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς ὠρισμένην φιλοσοφίαν καὶ κοινωνιολογίαν. Ὁ *Fr. von Wieser* τονίζει ὀρθῶς, ὅτι «τὸ ἐπιστημονικὸν μεγαλεῖον τῶν κλασσικῶν διδασκάλων ἐδοκιμάσθη εἰς τὴν δύναμιν, μεθ' ἧς ἐπραγματεύθησαν οὗτοι τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας» (σ. 111). Τὸ αὐτὸ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ *Marx* ἢ καὶ περὶ τῶν ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν ἀναπτυχθέντων Γερμανῶν ῥωμαντικῶν, ὡς ὁ *Adam Müller*, τοῦ ὁποίου αὕτη αὕτη ἢ περὶ χρήματος θεωρία δεόν νὰ χαρακτηρισθῇ

—καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ *Edgar Salin* (σ. 78) — ὡς κοινωνιολογικὴ καὶ οὐχὶ ὡς οἰκονομικὴ. Τὸ ὅτι ἐπιχειρεῖται σήμερον ἡ ἀντιμετώπισις προβλημάτων, ὡς τὸ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, ὡς προβλημάτων ἀναφερομένων ἀπλῶς εἰς ποσοτικούς παράγοντας (παράγοντας ξένους πρὸς τὴν μόνον καὶ μόνον ποιοτικῶς συντεθειμένην κοινωνικὴν καὶ ἱστορικὴν ζωὴν), τοῦτο θὰ ἦτο ἀκατανόητον εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

5. — Δὲν νομίζομεν ἀναγκαῖον, ὅπως ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν συνέχισιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συλλογισμῶν. Ἐπιμένοντες ἄλλως τε εἰς τοῦτο, θὰ ἀπεμακρυνόμεθα ὑπὲρ τὸ δέον τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης μελέτης. Σκοπὸς μας εἶναι—μεθ' ὅσα ἐλέχθησαν μέχρι τοῦδε—να ὀρίσωμεν τὴν σφραῖραν ἐκείνην τῶν προβλημάτων, ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη (μετὰ τὴν πείραν δύο σχεδὸν αἰώνων) νὰ ἀρυσθῇ τὴν κλονισθεῖσαν τελευταίως θεωρητικὴν τῆς ἀκεραιότητα καὶ πληρότητα.

Τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα, περὶ τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου—ἀδιάφορον ἂν συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως—ἐστράφησαν πᾶσαι αἱ ἔρευναι τῶν ἰδρυτῶν καὶ θεμελιωτῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ. Ἐὰν ἐν τῇ ἀνωτέρω παρεμβληθείσῃ παρενθέσει τινίζομεν, ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔρευναι δὲν ἐστράφησαν πάντοτε συνειδητῶς περὶ τὸ τεθὲν ἐνταῦθα πρόβλημα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ἡ ἔλλειψις αὐστηρῶς συγκεκριμένης μεθοδολογικῆς καὶ γνωσεολογικῆς συνειδήσεως ἠμπόδισε πολλοὺς τῶν ἐρευνητῶν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχουν πλήρη συνείδησιν τοῦ βαθυτέρου σκοποῦ, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ὁποίου σχεδὸν κατ' ἀνάγκην ἔτεινον αἱ ἔρευναί των. Ὅταν π. χ. ὁ *Wilhelm Roscher*—παρὰ τὴν χαρακτηρισίζουσαν τοῦτον ἔλλειψιν συστηματικῆς μεθοδολογικῆς προπαιδείας, ἔλλειψιν ἐκδηλουμένην καθαρότατα εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτιζει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ἐγκαινισθεῖσαν ἱστορικὴν μέθοδον πρὸς τὴν «φυσιολογικὴν» (§ 26)—ὀρίζη τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν τῆς «οἰκονομικῆς ἀξίας ἀγαθοῦ τινος» ὡς ἐξηρητημένην ἐκ τῆς «τελολογικῆς», δηλαδὴ σκοποῦς θετούσης συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου (§ 4), λαμβάνει—ἔστω καὶ ἐμμέσως, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως—θέσιν ἀπέ-

ναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας, χοράσσων ὁδὸν ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὡσαύτως ἐμμέσως (καὶ δὴ ἐν πολλοῖς ὡσαύτως ἀσυνειδήτως) ἠκολούθησαν οἱ φυσιοκράται. Οὗτοι κατηγορήθησαν— καὶ δὴ ὀρθῶς— ὑπὸ τοῦ *Marx* ἐπὶ νατουραλιστικῷ «φρετιχισμῷ» καὶ ἠλέγχθησαν ὑπ' αὐτοῦ, διότι ἐπίστευον, ὅτι «τὸ ἔγγειον εἰσόδημα φύεται ἐκ τῆς γῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς κοινωνίας (Kapital I, σ. 49. Misère, σ. 206). Αἱ ἀντιθέσεις ὅμως αὐταὶ μεταξὺ τῶν φυσιοκρατῶν π. χ. καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἱστορικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς (ἀντιθέσεις σοβαρώταται, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ βαθυτέραν ἐκτίμησιν τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως προβῆ ἡ ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης) ἐγεννήθησαν κατ' οὐσίαν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θεμελιώδους προβλήματος περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ. Τὸ πρόβλημα τοῦτο — καὶ ὅπου ἀκόμη δὲν διευπλώθη ρητῶς καὶ δὲν ἐπέδρασε συνειδητῶς— ἀπετέλεσε κατ' ἀνάγκην τὸ βαθύτερον κίνητρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὤρμήθησαν ἄλλοτε αἱ περὶ τὴν οἰκονομίαν στραφεῖσαι ἔρευναι. Σήμερον μάλιστα— ὅποτε ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται ἐν πολλοῖς ἀπομακρυνομένη τῆς θεωρητικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς οἱ ἰδρυταὶ καὶ πρῶτοι μεγάλοι αὐτῆς φορεῖς— πρέπει τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα νὰ ἀποτελέσῃ τὴν συστηματικὴν πλέον βάσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δέον νὰ ὀρμᾶται ἡ οἰκονομικὴ σκέψις. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διατήρησις τῆς ἐν πολλοῖς κλονιζομένης θεωρητικῆς ἀκεραιότητος τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

6.—Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη: Ποία εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ προβλήματος περὶ τῆς σχέσεως ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ; Ἡ ἔννοια τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι διττή. Τὸ πρόβλημα ἔχει ἀφ' ἑνὸς μὲν «γνωσιολογικόν», ἀφ' ἑτέρου δὲ «πραγματικόν» χαρακτῆρα. Ὡς πρόβλημα «γνωσιολογικόν» δέον τοῦτο νὰ τεθῇ ὡς ἑξῆς: ἡ οἰκονομία διέπεται ὑπὸ ἐλευθερίας ἢ ὑπὸ φυσικῆς ἀναγκαιότητος; Ἀποτελεῖ αὕτη ἀντικείμενον ἱστορικῆς ἢ φυσικοεπιστημονικῆς γνώσεως; Ὡς πρόβλημα «πραγματικόν» ἐμφανίζεται τοῦτο ὑπὸ εἰδικωτέραν μορφήν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ὡς ἑξῆς: ἡ οἰκονομία ὡς ἔννοια οὐχὶ γενικὴ, ἀλλ' εἰδικῶς ἀνταποκρινομένη πρὸς ὠρισμένην περίοδον τῆς ἱστορίας, (ὡς εἴπωμεν π. χ.

ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία) διέπεται ἄρα γε ὑπὸ ἐλευθερίας, δηλαδὴ ἀναρχεῖται, ἢ τελεῖ ὑφ' ὠρισμένας μορφὰς ὀργανώσεως: Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν αἱ ἔννοιαι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ὀργανώσεως ἢ τῆς ἀναγκαιότητος ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφήν στενωτέραν καὶ δὲν σημαίνουν ὅ,τι ἐσήμαινον ἀνωτέρω, δηλαδὴ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Ἡ ἐλευθερία σημαίνει ἐνταῦθα ἀπλῶς ἔλλειψιν κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ ἡ ἐλευθέρα οἰκονομία προὔποθετεῖ ἀπλῶς τὴν ἔλλειψιν παραγόντων ρυθμιζόντων τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ δὴ συνήθως παραγόντων ἔξωοικονομικῶν, ὅπως εἶναι τὸ κράτος (ἢ πολιτικὴ δύναμις) ἢ ἐν τῇ κλειστῇ οἰκονομίᾳ ἢ οἰκογένειᾳ ὄχι ὡς οἰκονομική, ἀλλ' ὡς γενικωτέρα κοινωνικὴ (ἐν πολλοῖς μάλιστα ὡσαύτως πολιτικὴ) ἐνότης. Τὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωσιν σημαίνει κάτι ὄλως διάφορον ἐκείνου, τὸ ὅποῖον σημαίνει αὕτη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ γνωσιολογικῶς τεθέντος προβλήματος, τοῦτο ἦτο γνωστόν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὅποιοι δὲν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς περιπίπτοντας εἰς ἀντίφασιν, ὅταν ὠμίλουν περὶ οἰκονομικῶν (δηλαδὴ «οἶονεῖ» φυσικῶν νόμων) ἐν τῷ πλαισίῳ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπ' αὐτῶν θεωρουμένης «ἐλευθέρας» ἀστικῆς οἰκονομίας. Πάντως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ὅ,τι καὶ ὁ *Schumpeter* ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσῃ (σελ. 66 κ. ἐπ.), δηλαδὴ ὅτι οἱ κλασσικοὶ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίζωνται — ὡς ἐκ τοῦ λόγου ἀπλῶς, ὅτι ὀμιλοῦν περὶ τῶν νόμων τῆς οἰκονομίας — ὡς καταλήγοντες εἰς συνειδητῶς ἐπιδιωχθέντα «νατοικρατισμόν». Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «φυσικοῦ» ἐξηκολούθει ἐν πολλοῖς εἰς τὴν συνείδησιν τῶν κλασσικῶν νὰ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» ἢ ὅτι πολλάκις, ὀμιλοῦντες περὶ τοῦ φυσικοῦ, ἐνόουν οἱ κλασσικοὶ ἀπλῶς τὸ «σύνηθες» καὶ «κανονικόν». Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὸ ὅποῖον ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν *Smith* καὶ *Ricardo* «φυσικὴ τιμὴ», ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ *J. St. Mill* «ἀναγκαία τιμὴ», τέλος δὲ ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ *Cairnes* ὡς «κανονικὴ» ἀπλῶς τιμὴ. Αἱ φρασεολογίαι καὶ ὀρολογίαι μεταβάλλονται ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη δὲν συνδέεται πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκην πρὸς μετα-

στροφήν σημειουμένην εἰς τὴν γνωσιολογικὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων. Βεβαίως πολλοὶ τῶν θεωρητικῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Φιλελευθερισμοῦ δὲν ἐχρησιμοποίησαν ἀπλῶς «τυχαίως» τοὺς ὄρους «φύσις», «φυσικὸν» κλπ., ἀλλ' ἐτόνισαν π. χ. ρητῶς, ὅτι οἱ νόμοι τῆς οἰκονομίας ἐξισοῦνται πρὸς νόμους φυσικοὺς (καὶ δὴ, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ὑπὸ τοιαύτην νομοτέλειαν τελούσαν οἰκονομίαν ὑφ' ὠρισμένας προϋποθέσεις ὡς «ἐλευθέραν», ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ πλέον τῆς λέξεως ἐννοία). Ὁ *Herbert Spencer* μάλιστα, εἷς τῶν τελευταίων μεγάλων συνεχιστῶν τῆς κλασσικῆς ἰδεολογίας, προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ τὸν οἰκονομικὸν φιλελευθερισμὸν ἐπὶ ὁλοκλήρου λεπτομερῶς συγκροτηθέντος νατουραλιστικοῦ συστήματος. Πάντως—καὶ τοῦτο θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβωμεν—εἷς τινὰς τῶν φορέων τῆς κλασσικῆς ἰδεολογίας καὶ δὴ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν *Adam Smith* ἡ χρησιμοποίησις ὄρων νατουραλιστικῶν δὲν ἔχει ἐν πολλοῖς οὐσιαστικὴν σημασίαν, τὰ δὲ πορίσματα, εἰς τὰ ὅποια ὀδηγεῖ ἡ ἔρευνά των, εἶναι δυνατὸν κάλλιστα — ὅπως τονίζει καὶ ὁ *Schumpeter* — νὰ υἱοθετηθοῦν, χωρὶς νὰ υἱοθετηθῇ καὶ ἡ πρὸς αὐτὰ κατ' ἐπίφρασιν συνδεομένη νατουραλιστικὴ κατεύθυνσις. Ἡ βαθυτέρα μελέτη τῶν γνωσιολογικῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὠρμήθησαν οἱ ἰδρυταὶ τῆς κλασσικῆς σχολῆς, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτυχῶς ἐπιχειρηθῇ. Πάντως ἀναμφισβήτητον εἶναι τοῦτο: ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς πολλοὺς συγχρόνους οἰκονομολόγους, ἰδίᾳ πρὸς τοὺς οἰκονομολόγους «ἀγγλοαμερικανικοῦ τύπου», οἱ κλασσικοὶ καὶ οἱ τὴν παράδοσίν των ὀπωσδήποτε συνεχίσαντες (καὶ εἰς τούτους ἀνήκουν ὄχι μόνον οἱ ἰδρυταὶ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ» σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ θεωρητικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κλασσικοὺς ἀναπτυχθείσης «ὑποκειμενικῆς» κατευθύνσεως) ἀπέδωκαν μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ ἢ ἐν πάσει περιπτώσει—καὶ ὅπου δὲν ὠρμήθησαν συστηματικῶς ἀπὸ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ—ἐνεφανίσθησαν πάντως ἐκδηλοῦντες διαρκῇ ἀνησυχίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπαρξίν του. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνησυχίας ἐκείνης, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ ὑψάρξῃ θεωρητικὴ γνώσις.

ἐπιστήμη καὶ τάσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Τὸ ὅτι ἡ ἀνησυχία αὐτὴ εἶναι ξένη πρὸς πολλοὺς τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν, τοῦτο ἀποτελεῖ σύμπτωμα τῆς βαρυτάτης κρίσεως, τὴν ὁποίαν διέρχεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη.

7. — Ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται βεβαίως τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀπλοῦν. Ἀπλοῦν θεωρεῖται ἰδίᾳ ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ἀγνοοῦντες τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος σημειωθείσας πολυποικίλλους φάσεις αὐτοῦ, νομίζουν, ὅτι πρόκειται περὶ προβλήματος, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις σημαίνει τὴν ἀναγνώρισιν ἢ τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ λύσις ὅμως δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἀπαντήσεως, ἡ ὁποία θὰ δοθῇ εἰς ἐρώτημα διαζευκτικῶς τιθέμενον. Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι: «ἐλευθερία ἢ ἀναγκαιότης», ἀλλὰ: «τίς ἢ σχέσις μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος». Πολλοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ *Hegel* ὀρμηθέντων ἐρευνητῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ φαινομένου—οὕτω π. χ. κατ' ἐξοχὴν ὁ *Lorenz von Stein* — ἐνόμισαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ πιστοποιήσουν τὴν ὑπαρξιν τῆς κρατούσης μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἀντινομίας ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ. Ὁ *Lorenz von Stein* συγκεκριμένως, ὁ ὁποῖος ὠρμήθη ἀπὸ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ *Hegel*, διδάσκει, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ πολιτεία (ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτῆς ἐννοίᾳ) ἀποτελεῖ «τὴν πραγματικότητα τῆς ἠθικῆς ἰδέας» (*Geschichte I*, σ. 46), ἀποτελεῖ προσωπικότητα καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας, (*Geschichte I*, σ. 31, 35, 259 καὶ *System II*, σ. 32, 49 κλπ.) ἡ κοινωνία καὶ ἡ οἰκονομία διέπονται ὑπὸ ἀναγκαιότητος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιτίθεται διαλεκτικῶς ἡ πολιτεία. Ἡ κοινωνία εἶναι, κατὰ τὸν *L. v. Stein*, τὸ «ἀπρόσωπον» (*Geschichte I*, σ. 31), οὕτω δὲ—δεδομένου, ὅτι ἡ ζωὴ ἐν γένει συνίσταται, κατ' αὐτόν, «εἰς τὴν κίνησιν μεταξὺ προσωπικοῦ καὶ ἀπροσώπου» (*op. cit. I*, σ. 16 καὶ 17)—ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ συναγωνίζονται ἀλλήλας αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος. Αὐτὸς οὗτος ὁ *Max Weber*, τοῦ ὁποίου αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιστήμην μεθοδολογικὰ καὶ ἐρευνᾶν ἐμφανίζονται ἀκολουθοῦσαι τὴν νεοκαντιανὴν κατεύθυνσιν, τονίζει ρητῶς, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ οἱ ἄμοιρονόηματος παράγοντες (παράγοντες, οἱ ὅποιοι προβάλλουν ὑπὸ τὴν